

Seyitova, F. (2025). “Esrârü'l-Vuđû” üçgeni: Seyyid Yahya Eş-Şirvânî, Cemâl El-Halvetî ve İbrâhîm Gülşenî, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 01-16.

“ESRÂRÜ’L-VUĐÛ” ÜÇGENİ: SEYYİD YAHYA ŞİRVÂNÎ, CEMAL HALVETÎ VE İBRÂHİM GÜLŞENÎ

Feride SEYİTOVA*

Öz: Halvetîlik tarikatlar içerisinde en çok şubeye sahip, geniş coğrafyada yayılmış, günümüze kadar varlığını sürdürme gelmiş tasavvufî bir mekteptir. Azerbaycan’ın Şamahı ilinde Pîr Ömer Halvetî tarafından esası konulan, daha sonra Şirvanlı Yahya tarafından teşkilatlandırılan bu tarikat Türk edebiyatına da önemli katkılar sunmuş, Halvetî edipler tarafından klasik Doğu’nun üç dilinde yazılmış manzum ve mensur tasavvufî risaleler sufilerin tekâmül tecrübesini günümüze ulaştırmıştır. Makalemizde edebî-tasavvufî mirasımızdan bir eser – üç Halvetî şeyhinin kalemini birleştiren, abdestin bâtını manalarından bahseden “*Esrârü'l-Vuđû*” risalesinden bahsedilmektedir. Bu risale ilk önce Seyyid Yahya tarafından Farsça, nesir olarak “*Mâ lâ budde bâtınıyye*” ismi ile yazılmış, abdest ve namazın bâtını yönlerine ışık tutması hasebiyle sufiler arasında “*Esrârü'l-Vuđû ve ş-Şalât*” ismiyle tanınmış ve günümüz yazma eser kataloglarında da bu isimle tescil edilmiştir. Bu eserden ilhamlanan Seyyid Yahya’nın halifesinin (Bahâeddîn Erzincânî) müridi, Halvetiyye’nin Cemâliyye kolunun kurucu pîri Cemal Halvetî mezkûr eserdeki konuyu daha ayrıntılı biçimde ele alarak “*Esrârü'l-Vuđû*” isimli Arapça bir risale kaleme almıştır. Onun çağdaşı, Seyyid Yahya’nın halifesinin (Dede Ömer Rüşenî) müridi, Halvetiyye’nin Mısır kolu Gülşenîyye’nin kurucu pîri sufi-şair İbrahim Gülşenî de bu eserden etkilenecek Arapça divanının ilk kasidesinde abdest ve namazın bâtını anlamlarını açıklamıştır. Makalede bu üç eserin konu ve olay örgüsü yönlerinden incelenmesi sonucunda elde edilen sonuçlar takdim edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Halvetîlik, Seyyid Yahya Şirvânî, Cemal Halvetî, İbrâhîm Gülşenî, Esrârü'l-Vuđû, Tasavvuf*

“ESRÂRÜ’L-VUĐÛ” TRIANGLE: SEYYİD YAHYA SHİRVÂNÎ, JAMAL KHALWATÎ AND İBRAHİM GULSHANÎ

Abstract: The Khalwatiyya is a Turkish sufi secta that has the most branches among the Sufi orders, has spread over a wide geography and has survived to the present day. This sect, which was founded by Pîr Omar Khalwati in the Shemakhi district of Azerbaijan and later institutionalized by Yahya al-Shirvani, has also made significant contributions to Turkish literature and the Sufi risalas written in verse and prose in the three languages of the classical East have brought the evolutionary experience of the sufis to the present day. The article discusses a work from our literary-sufi heritage - the risala “*Asrar al-Wudu*”, which combines the pens of three great Khalwati sheikhs and talks about the inner meanings of ablution. This risala was first written by Seyyid Yahya in Persian prose under the name of “*Ma la budda bâtınıyya*”. It was known among Sufis as “*Asrar al-Wudu wa as-Salât*” because of the esoteric aspects of ablution and prayer and is listed under this name in today’s manuscript catalogues. Inspired by this work, Jamal al-Khalwati, the murid of Seyyid Yahya’s khalifa (Bahâeddin Erzincani) and the founder of the Jamaliyya branch of the Khalwatiyya, took up the subject in the aforementioned work in more

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nesimi adına Dilbilimi Enstitüsü, araştırma görevlisi, aliyeva_feride@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-2804-9231

detail and wrote an Arabic prose risala called “*Asrar al-Wuḍu*”. His contemporary, the murid of Seyyid Yahya’s khalifa (Dede Omar Rushani), the sheikh of the Gulshaniyya branch of the Egyptian branch of the Khalwatiyya, the poet İbrahim Gulshani, was also influenced by this work and explained the inner meanings of ablution and prayer in the first qasida of his Arabic Divan. As a result of the examination of these three works in terms of subject and plot it was emerged remarkable information in the article.

Keywords: *Khalwatiyya, Seyyid Yahya Shirvani, Jamal Khalwati, Ibrahim Gulshani, Asrar al-Wudu, Sufism*

Halvetîlik 14.yüzyılda Azerbaycan’ın Şirvan bölgesinde Sühreverdî-Ebherî-Zâhidî hattının devamı olarak ortaya çıkan, “halvet” uygulamasını esas alan Ebu Abdullah Sirâcüddin Ömer Halvetî (ö.800/1397) tarafından kurulan ve geniş coğrafyaya yayılan bir sufi tarikatıdır (Harîrîzâde, v. 343 a, b; Terbiyet, 1987, s. 179; Aşkar, 1999, s. 536; Ulu, 2022, s. 5-8). Tarikatı sistematik hale getirerek Arap, Fars ve Türkçe kaleme aldığı eserleriyle ve yetiştirdiği talebeleriyle Halvetîliğin yeni bir boyuta intikâline ve Anadolu, İran, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Türkistan, Hindistan ve Balkan yarımadasında intişârına sebep ise pîr-i sâni Seyyid Yahya eş-Şirvânî el-Bâkûvî (ö. 870/1466) olmuştur (Hulvî, 1993, s. 395-401; El-Bâkûvî, 2013, s. 48).

Seyyid Yahya, 15. yüzyılda hayatının bir kısmını Şamahı bölgesinde geçirmiş, daha sonra Bakü’ye gelerek irşat faaliyetlerini Şirvanşahlar sarayındaki zaviyesinde sürdürmüş ve dünyanın dört bir yanından gelen müritlere yol göstermiştir (Lâmiî, 1995, s. 575; Mecdî, 1269, s. 288; Kırımî, vr 3a; Terbiyet, 1987, s.400). Bir mürşit olarak hem uygulamalı eğitim vermiş hem de eserleriyle teorik bir temel oluşturarak bu çeşmeden su içmek isteyenlerin işini kolaylaştırmıştır. Halvetîlik Seyyid Yahya’dan sonra otuzdan fazla şube ile varlığını sürdürmüştür. Bunlardan en meşhurları Rûşenîyye, Cemâliyye, Gülşenîyye, Ahmediyye, Şemsiyye de kendi aralarında kol ve şubeler oluşturmuşlar (Bak: Lâmiî, 1995, s. 702-709; Ulu, 2022, s. 36-39). Konumuzla alakalı olan Gülşenîlik Dede Ömer Rûşenî tarafından kurulan Rûşenîlikten, Cemâlîlik ise Pîr Bahâeddin Erzincânî’den türeyerek kutsal mirası taşımıştır. Bu miras sadece seyrü sülûk terbiyesinden ibaret olmamış, aynı zamanda edebî bir etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Makalemize konu seçtiğimiz “*Esrârü’l-Vuḍû*” (Abdestin Sırları) risâlesi de hem tasavvufi, hem edebî etkileşimin mahsülü olarak üç müellifin - Seyyid Yahya Şirvânî, Cemâl Halvetî ve İbrâhim Gülşenî’nin kalemine yansımıştır.

Dünyada tasavvuf sahasında yapılan çalışmalarda Halvetîlik ile ilgili bir çok araştırma kapsamında bu üç Halvetî şeyhinin isimleri geçmektedir (Bertels, 1965; Trimmingham, 1971; Martin, 1975; Clayer, 1994; Knysh, 2000; İzeti, 2004; Takahashi, 2004; Curry, 2010; ves.). Doğrudan araştırmalar ise esasen Türkiye ve Azerbaycan’da yapılmıştır. Azerbaycan’da 19.Asırdan itibaren Mahmut bey Mahmutbeyov (1898), Firidun bey Köçerli (1925), Abbaskulu Ağa Bakıhanov (1970), Azade Musabeyli (1985), Mehemmedeli Terbiyet (1987), Meşedihanım Nimet (1992), Zakir Memmedov’un (1994) Halvetîlikle ilgili çalışmalarını Mehmet Rıhtım (2005, 2013, 2014), Nezaket Memmedli (2016) devam ettirmiş ve Seyyid Yahya ile ilgili kaynakları bir araya getirerek şeyh hakkında bir kaç özgün araştırma ve eserlerini neşrettirmişler. Cemâl Halvetî’yi konu alan özgün çalışmalar bulunmamakla beraber, prof.Azade Musabeyli tarafından İbrahim Gülşenî’nin hayatı, kişiliği kitaplaştırılmış, hem de türkçe eserleri bütünlükle yayınlanmıştır (2012).

Türkiye’de genel olarak Halvetîlik’le ilgili çalışmalar 1950’li yıllardan yapılmakta olup, hususi bir şekilde her üç şeyhin hayatı, eserleri, tarikatı incelenmiş (Yazıcı, 1951, 1956, 1982; Şahinalan, 1976; Şimşek, 1976; Akay, 1996; Kara, 1998; Konur, 2000; Kızılcık, 2006; Özenç, 2008; Tek, 2009; Mucit, 2012; Koç ve Tanrıverdi, 2014; Ata, 2015; Sarıoğlu, 2013; Avçin, 2021; Çakmak, 2000; Okçu, 2019; Mentеше, 2018, 2019; Hısım, 2018; Bayram, 2018; Ağarı, 2019; Elmas, 2021; Ulu, 2022, Kurşun, 2023 ves.), Cemal Halvetî’nin makalemize

konu olan eseri çevrilerek yayınlanmış ve tetkik edilmiştir (Furkani, 2017; Polat, 2018; Ulu, 2023; Abdullayev, Al-Badaren, 2024). Seyyid Yahya'nın “*Mâ lâ Budde Bâtîniyye*” (Diğer adıyla “*Esrârü'l-Vudû ve's-Salât*”) eseri hakkında bildiğimiz kadarıyla müstakil bir çalışma şimdiye kadar yapılmamıştır, eser Azerbaycan'da müellifin diğer eserleriyle aynı kitapta neşredilmiştir (El-Bakuvi, I, 2014). Karşılaştırılan üçüncü eser – İbrahim Gülşenî'nin Arapça divanı Şam'da bir nüsha esasında yayınlanmışsa da geniş tetkik olunmamıştır (Kızılcık, 2006). Divan'ın Bakü nüshası da bulunarak iki nüsha esasında tarafımızdan doktora tezi olarak çalışılmıştır.

1. Seyyid Yahya, Cemâl Halvetî ve İbrâhim Gülşenî: Hayat ve Edebî Faaliyetleri

Seyyid Yahya Şirvânî doğum tarihi bilinmemekle beraber vefat tarihi de kaynaklarda çelişkilidir. En yaygın fikir olarak 870/1466 senesinde vefat etmiştir (Hulvi, 1993, s. 398). Şirvan'da doğan büyüyen Yahya'nın Şirvanşahlar devletinin nakîbü'l-eşrafî olan babası ona mükemmel tahsil vermiş, tüm islami ilimleri kesbetmiştir (Rıhtım, 2005, s. 19). Seyrû sülûkunu Şeyh Sadreddin Hıyavî'nin yanında tamamlamıştır (s. 21). Şeyhinin vefatından sonra seccadenişin-i tarikat olması beklenirken, şeyhin oğlunun iddiası üzerine sükutu tercih etmiş ve dönemin Şirvanşahlar devletinin hakimi Şirvanşah Halilullah'ın (1417-1465) Bakü'ye davetini kabul etmiştir (s. 22). Medeniyete, edebîyata, ilme değer vermesi ile tanınan Şirvanşah Halilullah han şeyhe kendi sarayına bitişik bir zâviye tahsis etmiştir (El-Bakuvi, 2013, s. 73). Şimdiye kadar mevcudiyetini sürdüren bu zâviye padişah sarayında bulunması itibarıyla benzersizdir. Şirvanşah kendisi de mürîdi olduğu şeyhe tüm kapıları sonuna kadar açmış ve âdetâ Bakü'nün göbeğinde günümüz mefhumuyla tüm islami ilimlerin tahsil edildiği bir Akademi teşekkül etmiştir. Kaynaklara göre, Pîrin yirmi binden fazla mürîdi olmuş, bunlardan üç yüz altmışına icazet vermiştir (El-Bakuvi, 2013, s.48; Ulu, 2022, s.14-30). Seyyid Yahya'nın dünya kütüphanelerinde yüze çıkarılmış eserleri bunlardır:

Etvârü'l-Kalp, Beyânü'l-İlim, Esrârü'l-Vudû ve's-Salât, Şalâtu'n-Nebî, Gazeliyyât, Keşfü'l-Kulûb, Menâzilü'l-Âşîkîn, Makâmat, Rumûza'l-İşârât, Şerh-i Merâtib-i Esrâri'l-Kulûb, Şerh-i Suâlât-i Gülşen-i Esrâr, Şerh-i Esmâ-i Semâniye, Şifâü'l-Esrâr, Vird-i Settâr, Kıssa-i Mansur, Mekârimü'l-Ahlaq, Acâibü'l-Kulûb ez Bâyezid-i Bistâmî, Ez tasarrüfât-i Seyyid Yahya ve ez Kâşifât ve son dönemde bulunarak ilim alemine takdim edilmiş “*El-İhtiyârât*” risalesi (Harici Ülkelerdeki Azerbaycan El Yazmalarının Toplu Kataloğu, 3 ciltte, 2012; Elyazmalar Enstitüsündeki Türkdilli El Yazmalarının Toplu Kataloğu, 4 ciltte, 2018; Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı elektronik katalog; Rıhtım, 2005, s. 34-35; Abdullayev, Al-Badaren, 2024).

Müellif mensur eserlerini Arapça, Farsça ve Türkçe, nazım eserlerini ise Farsça yazmıştır. Bu eserler Seyyid Yahya'nın tasavvufî düşüncelerini yansıtmakta olup, sûfilerin manevi tekâmül yoluna ışık tutmak amacıyla yazılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Halvetîyye tarikatının rûknleri, yöntem ve ilkelerinin bir sistem halinde anlatımının yanı sıra Halvetî dervişlerinin aşk yolculuğu da eksiksiz bir biçimde tasvir edilmiştir.

Pîrin sâliklere yol gösteren eserlerinden biri de “*Mâ lâ Budde Bâtîniyye*” olarak da bilinen “*Esrârü'l-Vudû ve's-Salât*” risâlesidir. Eser abdest ve namazın sırlarını anlatması nedeniyle sonradan bu isimle tanınmıştır.

Seyyid Yahya'nın Anadolu'ya gönderdiği halifelerden olan Bahâeddîn Erzincânî'nin (ö. 879/1474) mürîdi, daha sonra Çelebi Halife olarak bilinen Cemâl Halvetî (ö. 899/1494) de aynı adı taşıyan Arapça nesirle bir risâle yazmıştır. Cemâl Halvetî, Halvetîliğin Cemâliyye şubesini kurarak Amasya ve İstanbul'a nüfuz etmiş, ardından Sünbülüyye, Şâbaniyye, Assâliyye, Bahşiyye ve Şernûbiyye gibi kollarla Kuzey Afrika'ya yayılmıştır (El-Bakuvi, 2013, s. 49-50). O, kaynaklara göre, Amasya veya Aksaray'da doğmuş (Çakmak, 2000, s. 14), kalbine sülûk arzusu doğunca bir çok şeyhe intisap etmiş, lakin tatmin olmamış, Seyyid

Yahya hazretlerini görmek için Bakü'ye doğru yola çıkmıştır. Bazı kaynaklara göre Azerbaycan'da, diğerlerine göre Erzincan'da Pîr Muhammed Erzincânî ile görüşmüş, o, Seyyid Yahya'nın artık yaşlandığını, "Bizim hissemize düşen hal size کافی görünür" söyleyerek nasibinin orada olduğunu işaret etse de dinlemeyip devam etmiş, lakin yetişememiş, Yahya hazretleri vefat etmiştir. Sonra rüyasında aldığı işaretle Pîr Muhammed'e intisap etmiştir. Onun yanında sülûkunu tamamladıktan sonra icazet alarak Tokat-Amasya bölgesine gitmiş ve burada irşad faaliyetini sürdürmüştür (Bak: Çakmak, 2000, s. 31-33; Ulu, 2023, s. 689-691).

Mehmet Serhan Tayşi'nin İslam Ansiklopedisi'nde alakadar maddede belirttiği üzere, Cemâl Halvetî'nin bilinen eserleri bunlardır:

Tefsîrû'l-Fâtiha ve'd-Duhâ, Risâletü Hüviyyeti'l-Muflaka, Te'vilü "Hubbû'd-Dünyâ Re'sü Külli Hafti'etin", Kitâbü'n-Nûriyye, Risâletü'l-Kevseriyye, Envârü'l-Îlâhiyye, Risâletü'l-İslâmiyye, Sirâcü's-Sâlikîn ve Minhâcü't-Tâlibîn, Envârü'l-Kulûb li-Talebi Rüyeti'l-Mahbûb, Esrârü'l-Vudû', Risâletü'r-Rahîmiyye, Makâle Tevşîkiyye Ve Risâle Tevhîdiyye, Habbetü'l-Mahabbe, Şerhu Erba'ine Hadîşen Kudsiyyen, Te'vilâtü Erba'ine Hadîşen, Tefsîru "Halekallâhü Âdeme 'alâ Şûretih", Sirâcü'l-Kulûb, Dîvançe, Faşl fî Âdâbi'z-Zîkr, Risâle fî İsmeyni'l-A'zameyn: Allâh ve Rahmân (Bak: 1993, s. 302-303).

Cemâl Halvetî'nin eserleri Halvetî ananesi üzerinde kendi tasavvufî düşüncelerini paylaştığı bir platform olmuştur, âdetâ bir muallimin öğrencilerine verdiği derslerin not defterleridir. Eserlerinde tarikatının usul ve kaideleri, irşad yolculuğu ile bağlı kendi uslubunda şerhler vermiş, ayet ve hadisleri tefsir etmiştir.

Makalenin başlığında zikredilen üçgenin sonuncu tarafı ise Muhyi'nin "Çeşm-i Çerâğ-ı Rûşenî" (Muhyi, 2014, s. 37) olarak zikrettiği İbrâhim Gülşenî'dir. Gülşenî Amid'de (Diyarbakır) doğmuş¹, gençliğini Tebriz'de geçirmiş, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın tarhanı olmuştur (Muhyi, s.52, 58). Karabağ'da Dede Ömer Rûşenî'nin şöhretini duymuş ve ondan el almaya gitmiş ve muradına ermiştir. Dede Ömer'in vefatından sonra posta oturan Gülşenî'nin Akkoyunlu sarayı ile yakın ilişkileri olmuş, sözüne itibar edilmiştir (Konur, 2000, s. 110-111). Akkoyunlu devleti yıkılınca Safevi takibiyle yüzleşen Gülşenî Mısır'a hicret etmiş ve ömrünün sonuna kadar Mısır'da Kahire'nin Babû'z-Züveyle semtindeki zâviyesinde irşadla meşgul olmuştur. Mısır'da o dönem hakim olan Memlûk sultanları ile de hoşgörüyü dayalı ilişki içerisinde olmuş (Muhyi, 2014, s. 276), Sultan Selim'in Mısır'ı fethinin ardınca o da bir "Acem şeyhi" olarak dikkat çekmiş, ancak zararsız olduğuna kanâat getirilince Osmanlılar devleti tarafından da "gönlü hoş tutulmuş"tur (s. 304-307).

Prof. Musabeyli Gülşenî ile ilgili araştırmaları sonucunda müellifin eserlerini aşağıdaki gibi derlemiştir (Musabeyli, 2012, s. 91):

Türkçe, Farsça ve Arapça divan, Mevlana'nın Mesnevi'sine peyrevîlikle yazdığı kırk bin beyitlik "Mânevi" mesnevisi, Çoban-nâme, Pend-nâme, Râz-nâme, Kenzü'l-Cevâhir,

¹ İbrahim Gülşenî'nin doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda iki fikir mevcuttur. Bir fikre göre Azerbaycan'ın Berda' ilinde, diğerine göre ise Âmid'de (Diyarbakır) doğmuştur. Gülşenî'nin hayatını doğumundan ölümüne kadar ayrıntılı biçimde kaleme almış, oğlu Ahmed Hayâlî'nin müridi ve aynı zamanda damadı olan Muhyî Gülşenî (ö.1017/1608) doğum yerini belirtmemiş, ancak soy-nesebini Âmid'e bağlamış, atalarının Âmid'in önemli şahsiyetlerinden olduğunu, türbelerinin orada bulunduğunu vurgulamıştır (Muhyi, s. 43). Azade Musabeyli Gülşenî'den bahseden 79 kaynakta statistik bir çalışma yaparak onların 35'inde Azerbaycan – Berda', 16'sında Diyarbakır, 27'sinde ise doğum yerinin zikredilmediğini yazmıştır (Musabeyli, 2012, s. 69-72). Bizim görüşümüze göre, Diyarbakır'da doğmuştur, lakin her şairinde ancak sevdiği mürşidine kavuştuğu ve bir süre yaşadığı Berda' (Karabağ) şehrinin ismi de nisbesi olarak tarihe geçmiştir. Nitekim, Orta Asır müellifleri gezdikleri, okudukları, yaşadıkları mekanların ismiyle birden fazla nisbeye sahip olabiliyorlardı. Her iki ilin (Diyarbakır ve Berda') dönemin Akkoyunlu devletine tâbi olduğu göz önünde bulundurulursa Gülşenî'nin milli mensubiyeti net bir şekilde açıklığa kavuşmuş olur.

Ezhâr-i-Gülşen, Tefsîr-i Âye-yi “Fahla’ na’leyk”. Bahis konusu olan “Esrârü’l-Vudû” risâlesi mazmun olarak Gülşenî’nin Arapça divanındaki ilk kasidede görüldüğü için tetkike celb edilmiştir, yoksa bu adda müstakil bir eseri yoktur.

Gülşenî eserlerinde en çok işlenen mefhum “aşk”tır, Azade Musabeyli’nin ifadesiyle “Gülşenî’nin bir gönlü bir de Allahı var”. Tabii bir de her şiirinde adını andığı üstadı Rûşenî var. Vahdet-i vücud, haller, makamlar gibi tasavvufî konuları kendi yorumuyla zenginleştirmiştir.

2. “Esrârü’l-Vudû” (Abdestin Sırları)

Seyyid Yahya’nın eserinin asıl ismi “*Mâ lâ budde bâtiniyye*” olub muhtevasına göre “*Esrârü’l-Vudû ve’s-Salât*” ismiyle tanınmıştır, abdest ve namazın bâtini anlamlarını şerh ediyor. Cemâl Halvetî’nin eseri’nin ismi “*Esrârü’l-Vudû*” olup, yalnız abdestten bahsediyor. Cemâl Halvetî’nin eseri sûfiler arasında daha meşhur olmuştur. Onun eserini Seyyid Yahya’nın eserinden etkilenerek yazmış olduğu iddiasını İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığında bulunan nüshasındaki bir not da doğrulamaktadır.² Kanaatimizce, Cemâl Halvetî bu eseri Halvetîyye’nin pîr-i sanisi, Şîrvânî hazretlerinin eserinin devamı maksadı ile yazmıştır. Her iki eser aynı amaca yönelik olup ikinci birinciyi mazmun bakımından tamamlayıcı niteliktedir. Şöyle ki, Seyyid Yahya abdestin bâtini manalarına genel müstevîde bakmış, Cemâl Halvetî ise daha detaylı açıklamalar yapmıştır. İlk eserde ortaya konulan mevzû genişlendirilerek dallandırılmıştır. Cemâl Halvetî’nin muâsırı olan Gülşenî ise yukarıda vurguladığımız kimi, Arapça kasidesinde üstadının düşüncelerini aksettirmiştir. Seyyid Yahya Farsça nesirle, Cemâl Halvetî Arapça nesirle, Gülşenî ise Arapça nazım olarak kaleme almıştır.

3. Üç Müellifin Eserinin Olay Örgüsü Açısından Karşılaştırılması

Seyyid Yahya’nın “*Esrârü’l-Vudû ve’s-Salat*” risâlesi Allaha hamdû sena, Peygamber’e (a.s) salavattan sonra eserin yazılma sebebinin izahı ile başlamaktadır. Sûfilerden birisi şeyhten “temiz suyun, abdestin, setr-i avretin ne olduğunu” (El-Bakuvi yz, vr.17a) sormuş, şeyh de “*sadık muhibler ve sevgili aşıklar için faydalı olması, onların itikadlarının kuvvetlenmesi ve isteklerinin artmasına sebep olması, bâtini hal ve muamilâttan haberdar olmaları*” için bu soruları muhtasar şekilde açıklamaya çalışmıştır (17a). Pîrin açıkladığı konu başlıkları şunlardır: pak su, niyet, vudû (abdest), setr-i avret, vakit, mekan, istikbâl-i kible, kıyâm, tekbiretül-ihrâm, fâtihatül-kitab, rüku, secde, i’tidal, teşehhüd, selam. Görüldüğü gibi, abdest ve namazın esas şartlarını, rükünlerini önce “*zahir ehli nazarında böyledir*” diyerek fikhi yönden, daha sonra “*fakr ve bâtin ehli nezdinde şöyledir*” diyerek ise sûfilere göre manalarını izah ediyor. Daha sonra genel nasihatlere geçerek ledün ilmi ile zahir ilmi arasındaki farkları sayıyor, marifet yolunun taliplerini üç kısımda tasnif ediyor, muhataplarını fakr yoluna davet ediyor ve sonda istiğfar ve dua ile risâleni tamamlıyor (vr 24a). Tüm bölümlerde Kuran-i Kerim, hadisler, Hz.Ali’nin kelimeleri ile söylediklerini ilahi kaynaklara bağlıyor.

Cemâl Halvetî’nin risâlesinin kısa mazmunu aşağıdaki gibidir: Aynı şekilde hamdû salavâta başlıyor, abdestin iki nevinden bahsediyor: zahiri ve bâtini. İlkinin her kese müyesser olduğunu, ikinci için kulun gayri mevcudâttan alakayı kesmeli olduğunu vurguluyor. Daha sonra abdest zamanı yıkanan her bir uzvun zahiren necasetten arınmak için,

² Cemâl Halvetî’nin bu eserinin İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O.E.1683 kayıtlı yazma nüshasında (vr 1a) sayfanın baş kısmında eserin adı ve müellifinin Cemâl Halvetî olduğu, besmelenin sağ ve soluna ise kırmızı mürekkeple هذا رسالة لامام الشرواني رحمه الله – Bu, İmam eş-Şîrvânî’nin risalesidir) yazılmıştır. Bu not hat ve mürekkepten anlaşıldığı üzere, eserin istinsâhı sırasında yazılmıştır. Büyük ihtimalle katibe ait olan bu not makalemizin ortaya koyduğu fikri destekler mahiyettedir.

fakr ehli nezdinde ise nefsin hem nûrânî, hem zulmânî tüm isteklerinden vazgeçmesi için temizlenmeli olduğuna dikkat çekiyor. Yıkınması farz olan dört beden uzvunun aslında dört nefsin (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne) temizliğine işare olduğunu söylüyor ve bu dört uzvun (yüz, el, ayak, baş) dört nefisle alakalarını yüksek sanatkarlıkla açıklıyor (yüz – emmâre, el – levvâme, baş – mülhime, ayaklar – müt'mainne). İlave olarak, her uzvu yuyan suyun da bâtını özelliklerine değinerek: Nefs-i emmâreyi taleb, şevk ve riyâzet suyu ile; nefs-i levvâmeyi Hakk'a muhabbet ve riyâzet suyu ile; mülhimeyi aşk ve riyâzet suyu ile; müt'mainneyi ise Hakk'ın cezbesi suyu ile yıkamak gerektiğini metaforlarla şerh ediyor (Bak. El-Halvetî yz., vr. 1a-2a). Bundan sonra risâleyi yedi konu başlığına ayırıyor: mânevi temizlik, mânevi ağız, burun, yüz, eller, baş ve ayakların temizliği. En sonda ise “estağfirullah” zikrinin mânevi yararlarından bahsederek risâleyi tamamlıyor (Bak. El-Halvetî yz., vr 8b-9a).

İbrâhim Gülşenî'ye gelince, belirttiğimiz gibi müstakil bir eser değil, Arapça divanının ilk kasidesinde abdest ve namazın bâtını manalarına değinmiş, şerhetmiştir. Kasidede konu sırası Seyyid Yahya'nın zikredilen eserinin etkisiyle yazıldığını tasdikler niteliktedir. Bu eser Cemâl Halvetî'ye mürşid olarak ilham vermiş, müritlerine talimat mahiyetinde Pîr-i sâninin izaha başladığı konuyu – abdestin bâtını anlamlarını daha derinden incelemiş, tamamlayıcı bir eser, bir rehber yazmıştır. Gülşenî ise bu eserden şair olarak ilhamlanmış, nesirle olan malumatı Arapça nazma çekmiştir. Şairin “*Sâki şarâb-e vaslin nâvil bi-hicr-i Zati*” matla'lı kasidesi Arapça divanında ilk kasidedir. Bu divanın İbnü'l-Fârız'ın “*Kaşîdetü't-Taiyye*”sine nazire olarak yazıldığını kaynaklardan öğreniyoruz (Bak: Vassaf, Sefine, yz.III/ 117). Kaside tasavvufî-lirik mesnevi türünde olup, belirli bir olay örgüsü yoktur. Lakin büyük kısmında islam dininin menasiki, onların bâtını manalarından belli bir sırayla bahsediliyor ve o kısmı konulara ayırmak mümkün oluyor. Şair islam dini, abdest, namaz, oruç, hacc gibi konulara değiniyor ve devamlı zahir-bâtın mukayesesi yaparak “saki, münkir” gibi muhataplarına sesleniyor, fakirlerin (sûfilerin) mulahazalarını zikrediyor. Abdest faslı Seyyid Yahya Şirvânî'nin risâlesindeki mazmuna çok yakın olup, aynı şekilde taharet ve temiz su ile başlıyor, abdestin ledün ehli nazarında makamından bahsediyor. Daha sonra konular bu şekilde devam ediyor: setr-i avret, kible, tekbiretü'l-ihrâm, niyyet, zaman, iftitah tekbiri, fâtiha ve namaz. Bundan sonra tek-tek diğer ibadetler oruç ve hacc bahsine geçiyor. Diğer iki müellif gibi Gülşenî de ilahi kaynaklara istinad ediyor, söz sanatları ile kasideyi süslüyor (Bak: Gülşenî yz, vr.1b-35b).

4. Eserlerin Metinsel Yönden Karşılaştırılması

Zahir ve bâtın konusu tasavvufun temel konularındandır ve ekser sûfilerin eserlerinde görülmektedir. Tasavvuf klasiklerinden Hucvîrî zahiren ve bâtınen kula farz olan vakit ilmîni iki kısma ayırır: *Usûl ve furu'*. Her ikisinin zahiri ve bâtını vardır. *Usûlun zahiri şehâdet, bâtını mârifetin tahkîkidir. Furu'un zahiri muâmelâta meşgul olmak, bâtını niyeti sağlam tutmaktır. Bunların biri-birinden ayrı mevcudiyeti imkansızdır: bâtını olmayan zahirî hakikat nifakdır ve zahiri olmayan bâtını hakikat zındıklıktır. Bâtını tarafı olmayan zahirî şeriat nefisdir, zahiri olmayan bâtını şeriat hevesdir* (Hucviri, 1974, s. 206-207). Diğer müellif Ebu Nasr Et-Tusi meşhur “Lum'a” eserinde zahir tafesinden bazı şahısların bâtın (tasavvuf) ilmîni inkar etmesine, yalnız zahirî şeriat ilmîni vardır demesine karşın şöyle cevap verir: *Şeriat ilmîni tektir, isim olarak kendisinde iki mana ihtiva ediyor: rü'ya ve dirayet. Bunlar bir araya geldiğinde zahir ve bâtın amellere sevkeden şeriat ilmîni ortaya çıkar. İlmi zahir yahut bâtın diye nitelendirmek doğru değildir, çünkü kalpte iken bâtınıdır, kalpten çıkarak dile döküldüğünde zahir ilmîne dönüşür. Şeriat ilminin de zahiri ve bâtını amellere dayanan iki tarafı vardır. Zahiri ameller beden uzuvlarına benzer, bunlar tahâret, namaz, zekat, oruç, haç, cihad gibi ibadetler ve talak, ticaret, kısas ves. gibi hükümlerden oluşur. Bâtını amellerse kalbî ameller olup haller ve makamlardan ibarettir: tasdik, iman, yakîn, ihlas, mârifet, tevekkül, muhabbet, rızâ, zikir, şükür, inâbet ... ves.* Bunların Kuran-i Kerim'de isbâtının da

bulduğunu söyleyen Et-Tûsî Lokman suresinin 20. ayetine işare eder (Et-Tusi, 1960, s. 43-44). Tasavvuf ilminde yeni yol açmış İbnü'l-Arâbî (ö.638/1240) ise: “*Hakk kendisini zahir ve bâtın diye nitelemiş, bu nedenle alemi de gayb alemi ve şehâdet alemi diye nitelendirmiş. Böylece bâtını gayb yönümüzle, zahiri de şehâdet yönümüzle idrak ederiz.*” (El-Hakim, s.715) söyler. Tasavvuf tarihine baktığımızda bu tür örnekler yüzlerledir, çünkü tasavvufun kendisi bâtın ilmi addedilmektedir. Bahsettiğimiz “Esrârü'l-Vudû” risâlesi de bu cümleden olmakla fikhi olarak tüm müslümanlara malum olan abdest ve namazın bâtını anlamlarını konu edinmektedir. Her zümrenin sahtesi olduğu gibi sûfiler arasındaki sahtekarlar, taşkınlık da bu yolun bid'at olduğu, şeriattan farklı bir yol açma çabasında oldukları manzarasını çizmeğe çalışmış, lakin işin aslını araştıranlar muhakkak ki aksine kanaat getirmişlerdir.

Seyyid Yahya yalnız bu eserinde değil “Şifâül-Esrâr”, “Beyânü'l-İlm”, “Mekârim-i Ahlak” adlı eserlerinde de zahir ve bâtın konusunda fikirlerini kaleme almıştır (Bak: El-Bakuvi, 2013; El-Bakuvi, 2014).

Şer'i yükümlülüklerden olan abdest İslam dinine göre bazı ibadetlerin yerine getirilmesi için öncesinde talep olunan esasen su ile fiziksel temizlik olup “Arapçada “güzellik ve temizlik” mânasına gelen vudû’ (وضوء) kelimesiyle ifade edilir (Şener, 1988, 1/ s.68). Seyyid Yahya'nın abdest hakkında yorumuna göz atalım:

بدان اي عزيز من زادكم الله في الحقيقة الرضوء كه وضوء پيش اهل ظاهر جوارح ظاهر داشتن است باب پاک که بی ایمن وضوء بهیچ نماز نتوان کردن و قرآن برکرفتن و طواف نتوان کردن. و پیش فقرا وضوء جوارح باطن محبت موصوف کردانیدن است. و بآب سوز و نیاز غسل کردن است و در کوره ریاضت کداختن و از خشونت نفس پاک شدن است. و بر اعدای شیطانی و نفسانی غالب شدن و در عالم ملکوت و معانی جولان کردن و انواع حظ از عالم معانی و روحانی دریافتن تا وضوء دریافته باشی تا این چنین وضوء کامل حاصل نشد و حقیقتی هیچ طاعتی حاصل نمیشود. (Eş-Şîrvânî yz., vr.18a)

Ey azîzim, Allah senin vudû hakkında ilmini artırsın, bil ki, zahir ehlinin nazarında vudû bedeni temiz su ile pak etmektir ki, bu olmadan namaz kılmak, Kuran okumak ve Hacda tevaf etmek olmaz. Fakirlere göre ise vudû niyaz suyu ile gusletmek, riyâzet küresinde yanıp erimek, nefsin vesveselerinden arınmak, şeytânî ve nefsânî arzularından uzak durmak, melekût ve mâna aleminde cevelân etmek, rûhânî ve mâna alemlerinden çeşitli lezzetler elde etmektir. Bu tür kamil vudû gerçekleşmedikçe, hakiki olarak hiç bir ibâdet hasıl olmaz (Çeviri alıntısıdır: El-Bakuvi, 1/ 106).

Pîr-i sâni Seyyid Yahya “Şifâül-Esrâr” eserinde de kâmil vudu konusuna değinerek Hz.Ali'nin kelimelerinden naklen kulun abdestten önce beş şeyden arınmalı olduğunu kaydediyor:

1. Kalbinin hile, haset, kin, edavetten;
2. Dilinin mâlâyâniden – gıybet, yalan, anlamsız kelimelerden;
3. Dahilinin, midesinin haram ve şüpheli şeylerden;
4. Bedeninin haram libastan;
5. Zahirî necasetten (El-Bakuvi, 2013, s. 164)

Yani abdeste kadar da belirli şartlar temin edilmeli, kulun içi-dışı temizlenmelidir. Seyyid Yahya'ya göre kamil tahâret tevbe ve inabet ile Allah'a yönelmek, mücahede ile nefsi emmârenin sıfatlarını terk etmek, Allah'dan gayrı ile alakayı kesmek, havf ve recâ arasında gidip-gelerek yalvarıp-yakarmak, nefsin riyâzet ve mücâhede ile râm etmek, şeytani isteklere boyun eğmemekle gerçekleşir ki, bunun da neticesi melekût ve mânâ alemlerinden kalbine esen ruhani rüzgarlar ve tecellilerdir. Şeyhin “Menâzilü'l-âşîkin” eserinde bahsettiği 40 menzilin başlangıcı tahârettir. Zahirî necâsetten, bâtınını ise kibr, hiyle, edâvet, hasetten uzak tutmakla kulun abdesti makbul olur. “Taharet sırrın agyârdan, manevi duyuların

Allahdan gayrıdan, uzuvlarınsa Allahın emirlerine karşı gelmekten temizlenmesidir.” (El-Bakuvi, 2013)

Cemâl Halvetî risâlesinde vudû hakkında:

أما بعد فإني أردت أن أشرح أسرار الوضوء بعناية عالم السر و النجوى. فاعلم أن الوضوء على نوعين بدني وروحي، فالأول ظاهر فلا حاجة لى بيانه والثاني هو الإ تقطاع عن غير الله تعالى و كسبه صعب و عسير. كما إن الأول سهل و يسير. فلا يكون ميسراً لمن يكون على مقتضى مرادات نفسه سواء كانت نورانية أو ظلمانية بل لمن يقطع رجائه عما سوى الله تعالى بتسليم نفسه إلى شيخ عالم متشرع كامل رباني كما أشير إليه بقوله تعالى: ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ ﴾ فاعلم أن في قوله تعالى: ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ ﴾ سرا عظيما و هو أن كون الأعضاء أربعة من بني آدم مأموراً بال غسل إشارة إلى غسل النفوس الأربعة و هي الأمانة و اللوامة و الملهمة و المطمئنة عن الكدورة النفسانية بالماء القدسي حتى يكون المصلي حرثاً لمناجاة ربه

(El-Halvetî yz., vr.1a-1b)

Bil ki abdest iki türdür: cismâni ve ruhâni. Birincisi, zahirdir; beyanına hâcet yoktur. İkincisi, Allah-u Teâlâ'dan gayrıdan kopmaktır ki onun elde edilmesi çok zor ve meşakkatlidir. Buna mukabil zahiri abdest oldukça kolaydır ve her kese müyesser olabilir. Bâtini abdest, nûrâni veya zulmâni olsun, nefsinin isteklerini yerine getirmeye çalışan kimseye nasip olmaz. Yalnız Allah-u Teâlâ'nın buyurduğu gibi (Ey iman edenler! Allah'tan korkun, O'na yaklaşımaya vesile arayın.) şeriat üzere olan kâmil bir mürşide nefsinin teslim ederek Allah'tan gayrıdan ümidini kesen kimseye nasip olur. Bil ki, Allah-u Teâlâ'nın mübarek kelamında büyük sırr vardır: Ey iman edenler namaza durduğunuz zaman. Bu sır ondan ibarettir ki, ben-i Âdeme emredilen 4 uzvun yıkanması aslında 4 nefsin – emmâre, levvâme, mülhime ve mutmainnenin kudsîyet suyu ile yıkanması gerekir ki, namaz kılan Hakk'ın münâcâtına nail olsun.

Cemâl Halvetî Seyyid Yahya'nın fikrini genişleterek nefisle mücahedede mürşidin rolünü ilave eder. Seyyid Yahya da risalesinde velilerin nebilerin varisi olduklarını, onların yolundan gitmek gerektiğini söylüyor, lakin Cemâl Halvetî kâmil taharet bahsinde mürşidin zaruretine dikkat çekiyor ve bâtinî taharete ulaşmanın zorluğunu vurguluyor.

İbrâhim Gülşenî de bu iki şeyhin söylemek istediklerini, zahirine bakıldığında bir, bâtinine bakıldıkda ise binlerle anlam ifade eden dizeleriyle takdim ediyor:

أصل الوضوء طهرٌ من رجس باطن الكون/ كالظاهر المقدر ذا عين مخبئات
عضو البطون تبخس من شرك فحش قلب/ كالظاهر المخبس من بول غيظ عات
إغسل بماء تبت أبخاس رجس كون/ من باطن و ظاهر للظهر كالفرات
نور بنور علم عضو اليقين و أنظر/ إيمان أهل طهر إيقان طاهرات
طهري محال عقل لأهل الخبيث دركه/ طهر فؤادك منه أنظر بطيبات
(Gülşenî yz., vr.13b)

Asıl abdest, kainatın kötülükler pınarından zahir ve ayan olan bâtinî pisliklerden arınmaktır. Bâtini organlar, baştan-ayağa idrar ile pislenmek misali, kalbin şirkinden, fuhşundan kirlenmişler.

“Tevbe ettim” suyu ile kâinatın pisliklerini yıka, Fırat nehri gibi bâtinîden ve zahirden ortaya çıkanları.

Yakîn uzvunu ilim nuru ile nurlandır ve gör ki, tahâret ehlinin imanı tâhirlerin ikânıdır.

Tahâretimi derketmek habâset ehli için muhaldır, imkânsızdır, fuadını pak et ki, oradan iyi şeylere baka bilesin.

Şairin zahir-bâtın ilişkisini ifade etmek için kullandığı “Fırat nehri” metaforu önemine binâen kutsal metinlere de konu olmuş bir nehirdir. Cennetten akan nehrin 4 kolundan (Seyhan, Ceyhan, Fırat, Nil) biri olduğuna inanılmaktadır. Tevrat ve İncil’de ismi geçen bu nehre Kuran-i Kerim’de ve hadislerde işaret edilmiştir. Kuranda iki ayette ve meşhur miraç hadisinde bu nehirden bahsedilmektedir. Hz. Peygamber Mi’râca çıktığında, sidre ağacını ve altından akan nehirleri görünce, Cebrâil’e “burası nedir?” diye sormuş; o, “Sidretü’l-müntehâdir; buradan ikisi zahir, ikisi bâtın olmak üzere dört nehir akar.” deyince, tekrar “Bu dört nehir hangileridir?” diye sormuş, Cebrâil de, “Bâtını olan iki nehir cennettedir, zahiri nehirler ise Nil ve Fırat’tır.” demiştir. (Bak: Keskin, 2006, s. 40-41). Fırat nehriyle ilgili diğer mucize ise yine hadis kaynaklıdır: Fırat nehri, (suyunu çekerek) altın (madeninden) bir dağı meydana çıkarmadıkça kıyamet kopmaz (s. 43) Şeyh şair İbrâhim Gülşenî’nin Fırat nehrinin zahiri ve bâtını olduğuna dair bu bilgiyi yerinde kullanımı nazmın etkisini artırmaktadır. Gülşenî Pîr-i Saninin kelamını nazma çekmiş gibi görünüyor.

Her üç eserden getirdiğimiz bu örneklerde müelliflerin söylediği bâtını abdestin temel şartı nefsin arındırmasıdır.

Seyyid Yahya’nın abdestin şartlarından olan temiz, pak su hakkında yorumuna dikkat edelim:

آب طاهر آبیست پاک و پاک کننده اگر چنانچه جنابتی واقع شد بدان آب رفع آن توان کردن. و به پیش فقر آب طاهر آب ریاضتست و ندامت که حق سبحانه و تعالی عطا کند از دریای قدس تا بدان غسلی کنی سر و وجود خود را از خبائت نفسانی و خبائت شیطانی و تمنیات و هواهای شهوانی در مجموع افعال و اقوال صافی کردانی از کدورت قیل و قال تا آب صافی طاهر یاقته باشی و دفع حدث حاصل شده و غسلی که فرض عین است دریافته باشی بعد از آن بادای فریض قیام نمایی تا طاعتت همه قبول حق باشد.

(Eş-Şîrvânî yz., vr. 17b)

Temiz su pak ve pakedici olan sudur. Eğer cenâbet gibi bir hal hâsıl olursa, o su ile ref’ etmek mümkün olsun. Fakirlere göre ise temiz su Hakk Subhanehu-Teâlâ’nın kudsiyet deryasından lutfettiği riyâzet ve nedâmet (pişmanlık, tevbe) suyudur. Onunla gusül yaparak başını ve bedenini nefsanî ve şeytânî cenâbetten, şehvânî arzu ve isteklerden arındırasın, bütün kîlû kallardan saf olasan, kîlû kaldan doğan kin ve kudureti saflık suyu ile yuyasın. Sonra farz-ı ayn olan guslü yerine yetirmiş olursun ve farz namazını kılarsın. Ta ki, tâatini Hakk kabul etsin (Çeviri alıntısıdır: El-Bakuvi, 2014, 1/s. 101).

Şeyh “tevbe, nedamet, riyazet” suyu ifadesiyle abdeste niyyet ederken kalbini nefsin şehvani isteklerinden temizlemeği, pişmanlık ve yanlış amellere, duygulara göre tevbe etmeği kastediyor. Bunu tahâret için farzı-ayn addediyor. Bu arınma gerçekleşirse namaz faslına geçebilirsin.

İbrâhim Gülşenî Arapça divanında kendine özgü, “şath” denilecek ölçüde remzlerle donatılmış üslubuyla abdest suyundan bahseder:

إفهم بماء تبت تجدیدنا الوضوء/ یا طالب المجدد إیمان تائبات
تطهیرنا من القلب من ماء سلسییل/ ذا الكوثر المطهر مهواء زاهدات

(Gülşenî yz., vr 13a)

Ey kendini yenilemek, değişmek isteyen talip, bil ki,

Abdesti “nedâmet, tevbe” suyu ile yenilemek tevbe edenin imanını da yeniler.

Tabii ki, kalbimizden geçen tahâret Selsebil ırmağının suyu ile cennette temizlenmektir, pak Kevser ırmağıdır zahidlerin arzusu.

Gülşenî şeyhinin “kamil tahâretin ilk şartı saydığı tevbe suyu”nun kulun imanını da yenilediğini ilave ediyor ve dünyada kendini riyazet suyu ile nefsin isteklerinden arındıranların cennet ırmaklarıyla temizleneceği müjdesini de veriyor.

Cemâl Halvetî de abdest için sudan bahsediyor, lakin konuyu daha derine götürerek her nefse uygun mânevi su olduğunu söylüyor:

أما غسل النفس الأمانة فبماء الطلب والشوق والرياضة وغسل النفس اللوامة بماء محبة الحق سبحانه وتعالى والرياضة وغسل النفس الملهمة بماء العشق والرياضة وغسل النفس المطمئنة بماء جذبة الحق سبحانه وتعالى كما قال النبي عليه الصلاة والسلام جذبة من جذبات الرحمن توازي عمل الثقلين فلا بد للمؤمن أن يغسل النفوس الأربعة بماء تخلقوا بأخلاق الله تعالى بواسطة المجاهدة والرياضة بإشارة قوله تعالى يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلاة الآية وقول حبيبه عليه الصلاة والسلام النظافة من الإيمان حتى يكون لانقا إلى مناجاة الله عز وجل (El-Halvetî yz., vr.2a-2b)

Nefs-i emmâreyi talep, şevk ve riyâzet suyu ile, levvâmeyi Hakk Sübhanehu ve Teâlâ'nın muhabbeti ve riyâzet, mühlimeyi aşk ve riyâzet, mütmâinneyi Hakk Sübhanehu ve Teâlâ'nın cezbesi ile yıkamak gerek. Nasıl ki, Peygamber aleyhi's-salatu ve's-selem buyurmuştur: Rahman'ın cezbelereinden bir cezbe sakaleynin amelîne beraberdir. Müminin bu dört nefsi "Allahın ahlakıyla ahlaklanın" suyu ile mücâhede ve riyâzet vasıtasıyla yıkaması gerekir. Nasıl ki, Allah-u Teâlâ buyurmuştur: Ey iman edenler namaza durduğunuz zaman ve habîbinin (a.s) söylediği gibi "Temizlik imandandır" ta ki kul Allah azze ve cellenin münâcatına vasıl ola.

Cemal Halvetî Seyyid Yahya'nın kamil tahâret için temel kabul ettiği mücahede ve riyâzeti her türlü nefis için başlangıç addederek, dört nefsin her birine uygun arınma vasıtaları teklif ediyor, örneğin emmâre için talep, şevk ve riyâzeti belirler. Talep merhalesinde kul kendinden vaz geçerek Allah'ı ister, dünya gömleğini soyunarak yalnız Dostu talep eder, şevk menzilesinde Mevlâ'dan başka hiç bir şey arzulamaz, onun arzusuyla yanır-yakılır. Riyazet ise her nefis için değişmez şarttır.

Her nefis için ona uygun tahâret yolu çizer.

Bu üç Halvetî şeyhinin risalelerindeki bir diğer ortak motif ledün ilmi sahipleridir. Seyyid Yahya ledün ilmîne vâkıf olan kimselere yaklaşılmaya çağırıyor:

بدان كه اين قوم اهل الله اند و زبده كائنات ايشانند. پس اي عزيز من بكوش تا ازین قوم بي بهره نماني و از محبت این قوم دست باز مدار كه سود دنیا و آخرت در محبت این طائفه است و ترا در آخرت بان چیز حشر كنند كه در دنیا دوست داشته باشي بحكم حديث نبوي ع م المرء مع من أحبه (Eş-Şîrvânî y, vr.z.22a)

Bil ki, bu kavim Allah ehlidir ve kainatın seçkinleridir. O halde, ey azîzim, gayret et ki, bu kavimden uzak düşmeyesin. Bu kavmin muhabbetinden ayrılmayasın. Zira, bu tayfaya muhabbetin dünya ve ahirette fâidesi vardır. Allâh-u Teâlâ ahirette "İnsan sevdiği ile beraberdir." hadis-i şerîfine istinâden seni dünyada dost olduklarınla beraber haşredecektir (Çeviri alıntısı: El-Bakuvi, 2014, I/ s. 107).

İlim hakkında ayrıca bir eser yazmış Seyyid Yahya tüm mevcudâtın Allah-u Teâlâ'nın ezeli ilmiyle kâim ve bu ilmin kullara rehber olduğunu, ilmin onun vahdetine, zâtına delalet ettiğini, varlıkların kesretinin onun sıfatları olduğunu "Beyanü'l-İlm" eserinde belirtiyor

Bil ki, ilim hayat suyudur, onun zuhuru sıfatlar deryasındadır. Vahdet deryası ki, kesret ondan hasıl olmuştur (El-Bakuvi, II\ s.209-210).

Zahir, kesbî ilmi mukâşefe ve müşâhede ile elde edilen ilahi ilimle kıyaslayarak Hak'tan kalbe varid olan mevâhibi yakîn mertebesinin ışıltısı olduğunu söylüyor (s. 210-211). "Şifai'l-Esrar"da "Zahir ilmi ilm-i dirasettir, ta'lim ile elde edilir; bâtin ilmi ilm-i verâsettir, Allah ilham eder" söylüyor (El-Bakuvi, 2013, s.124).

İbrâhim Gülşenî bu yolun âriflerine iman getirmekle ilgili şöyle yazıyor:

قول الإمام منّا إلهام حقّ إسمع/ للراسخ من العلم في حلّ مشكلات
علم الإمام عينٌ من قدرة تشاهد/ في حكمية من العين كالغيب شهادات
يا أيها المعاند بالله لا تعاند/ باللجّ من هواك في علم مهتدات
إسمع بسمع قلب من عالم اللدني/ إلهامه من الحقّ كالوحي بينات
(Gülşenî yz., vr.24b)

İmamın sözü bizim için, hakikatin ilhamıdır, müşkillerin hallinde ilimde derinleşeni dinleyin.

İmamın ilmi, gaybı gören göz misali hikmetle gören kudret gözüdür.

Ey küfürde inad eden, billah hevâda inad etme, mühtedilerin ilmini inkar etme.

Ledün âlemini kalp kulağıyla dinle, onun ilhamı Hakk’tan gelen açık vahiy gibidir.

Nisa suresi 162. ayette (لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ) geçen “râsihûn” ifadesi sûfilere göre ledün ilmi sahiplerine işaredir. Seyyid Yahya da, İbrahim Gülşenî de bu ifadeyi kullanarak ledün ilminin önemini vurguluyor.

Cemâl Halvetî ledün ilmi sahiplerinin Peygamber varisi olduklarına işaret ediyor:

فلا بد للسالك أن يأخذ التلقين عن الشيخ المأذون من شيخ بعد شيخ حتى ينتهي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى يتيسر الإستغفار على مراتبه بالتركيب والتصفية والتخلية لأن نفس الرسول عليه الصلاة والسلام نفس الرحمن في الحقيقة ونفس الشيخ نفس الرسول عليه الصلاة والسلام بلا ريب وأشار إليه رب العز عز وجل ذكره بقوله إن الذين يبائعونك إنما يبائعون الله وقال النبي عليه الصلاة والسلام من رأيي في المنام فقد رأى الحق فعلم منه أنه لا يمكن ظهور سر التلقين بدون نفس الشيخ العارف الرباني القائم مقام الرسول صلى الله عليه وسلم (El-Halvetî yz., vr.8a)

Sâlik Peygamber’e (a.s) ulaşan silsilede şeyhten şeyhe mezun olmuş bir şeyhten telkin almalıdır ki, istiğfârı merhaleleli şekilde tezkiye, tasfiye ve tahliye üzere müyesser olsun. Hakikatte Peygamber’in nefsi Rahmân’ın nefsidir, şeyhin de nefsi şüphesiz ki, Resulullâh’ın nefsidir. Buna Allah azze ve celle işaret etmiştir: Şüphe yok ki seninle bi’atlaşanlar, ancak Allah’la bi’atlaşmışlardır ve Nebi aleyhissalamın buyurduğu gibi: Rüyada beni gören Hakk’ı görmüş gibidir. Buradan mâlum ola ki, telkîn sırrı Peygamberin kâim-i makâmı şeyh-i ârif-i rabbâninin nefsi olmadan mümkün değildir.

Cemâl Halvetî Seyyid Yahya’nın temel ilkelerini daha da derinleştirerek velayet-veraset alakası bağlamında kâmil mürşidi Peygamber varisi sayarak salikin yolunu ışıklandırdığını kaydediyor. Örneklerden de anlaşıldığı gibi, bu üç eserin konusu ortak olup bazen farklı, bazen benzer ifade biçimleriyle takdim edilmiştir. Müellifler Halvetî geleneği içerisindeki şeyh-mürîd ilişkilerini eserlerinde de hissettirmiş, bu zengin kültürel mirası sonraki nesillere nakletmişler.

Sonuç

Halvetî tarikatı içerisinde hem tasavvufi hem de edebî tecrübede seleflerin yolunu izlemek bir gelenek haline gelmiştir. Bu tarikat diğerlerinden şubelerinin çokluğu ve yayılma sahasına göre ayrılmıştır. Mensupları arasında aydınların, ilim, siyaset ehlinin çokluğu tarikatın genel kültür seviyesini de yükseltmiştir. Bu tarikat şeyhleri ekseriyetle birer şair, edip yahut âlimdirler. Makalemize konu olan üç şeyh de aynı zamanda edipdirler. Halvetiyye’nin pîr-i sânisî Seyyid Yahya Şîrvânî’nin Farsça kaleme aldığı eserlerden “*Mâ lâ budde Bâtîniyye*” adlı risale sonradan birçok eserin yazılmasına sebep olmuştur. Cemâl Halvetî ve İbrâhim Gülşenî’nin bahsedilen eserden etkilendiği makalede yapılan olay örgüsü ve metinsel karşılaştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Cemâl Halvetî’nin eserinde Seyyid Yahya’nın risalesinin temeli görülmekte ise de, bâtını abdest konusu daha geniş ve ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Her iki eser aynı amaca yönelik olup ikinci birinciyi mazmun bakımından tamamlayıcı niteliktedir. Şöyle ki, Seyyid Yahya abdestin bâtını manalarına genel müstevide bakmış, Cemâl Halvetî ise daha detaylı açıklamalar yapmıştır. İlk eserde ortaya konulan mevzu genişletirilerek dallandırılmıştır. Pîr-i sâni’nin “vudu” hakkında yorumuna Cemâl Halvetî nefsin mertebelerine göre abdestin çeşitlerini de ilave etmekle daha dolgun bir manzara şekillendirmiştir. Aslına bakıldığında Halvetiliğin temel prensipleri tüm

kol ve şubelerinde aynıdır, mana olarak değil, şekil olarak değişiklik göstere biliyor. Bu eserlerde de fikir aynıdır, her iki müellifin diğer eserlerinde de zikredilen, bahsedilen konular bu eserlerde farklı şekilde ortaya konulmuştur. Mesela, “Şifâül-Esrâr” eserinde allegorik biçimde kaleme aldığı bir tasavvufî konuyu Yahya hazretleri “Beyânü'l-İlm” risalesinde daha rasyonel üslupta takdim etmiştir.

Makalemizdeki üçgenin üçüncü tarafı olan Cemâl Halvetî'nin muasırı İbrâhim Gülşenî ise yukarıda vurguladığımız kimi, arapça kasidesinde Seyyid Yahya'nın bâtni abdestle ilgili düşüncelerini nazımla tekrar etmiştir. Seyyid Yahya Farsça nesirle, Cemâl Halvetî Arapça nesirle, Gülşenî ise Arapça nazım olarak yazmışlar. Farklı dillerde ve üsluplarda olmasına rağmen edebî-tasavvufî bir etkileşimi taşımış bu üç eser tasavvuf ve edebîyat tarihimiz için önemlidir. Makalede üç eser kıyaslanarak konunun menba'ına varılmış, okuyanın daha iyi anlaması için hangi kaynağa bakılması gerektiği ortaya konulmuştur.

Nefis terbiyesi, riyazet, mücadele gibi kavramlar her şeyhin eserinde farklı vasıtalarla ifade edilmiş, asıl abdestin cismani olduğu kadar bâtni bir temizliği de şartlandığı dile getirilmiş, bâtni taharetin de çeşitli yolları gösterilmiştir. Süluka girmiş sâlikin bu mânevî temizliği yalnız başına değil Peygamber'in varisleri olan velayet sahibi bir mürşid-i kâmil vasıtasıyla gerçekleştirebileceği de her üç eserde vurgulanmıştır. Görüldüğü üzere, mazmun ortak, ifade şekilleri farklıdır. Bu araştırmada Gülşenî hazretlerinin kasidesi ile Seyyid Yahya'nın risalesinin daha fazla benzer unsurlara sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Cemâl Halvetî hazretleri ise fikir olarak etkilenmiş, içerik bakımından da esas konu başlıkları itibarıyla örtüşmektedir. Lakin daha geniş ve ayrıntılı ele alınmıştır.

Halis Türk tarikatı olarak tanınan, 30'dan fazla şubeye sahip Halvetiyye'nin bu üç şeyhinin kaleminden çıkan eserlerin Halvetî geleneğini yaşatmada, geleceğe taşımada çok büyük rolü olduğu şüphesizdir. Karşılaştırılan bu üç eser tasavvufun ana konularından olan zahir-bâtin mevzusunu yeni örneklerle zenginleştirmesi ve edebî-tasavvufî etkileşim açısından önemli olup benzer araştırmalarla daha derinden inceleneceğini umuyoruz.

Kaynakça

- Abdullayev, K., Al-Badaren, Z. (2024). Seyyid Yahya Şirvânî'nin El-İhtiyârât adlı risalesinin tahkiki. *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34, 323-348.
- Ağarı, Ş. (2019). Cemâl-i Halvetî'nin Esrâr-ı Garîbe adlı mesnevisinin halvetiyye'deki Etvâr-ı Seb'a yazma geleneği açısından değerlendirilmesi. *İSTEM* 34 (Aralık), 421-436.
- Akay, M. (1996). *İbrahim Gülşenî'nin divanı: metin-dil hususiyetleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Aşkar, M. (1999). Bir Türk tarikatı olarak Halvetiyye'nin tarihî gelişimi ve Halvetiyye silsilesinin tahlili. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXIX, 535-563.
- Ata, R. (2015). Osmanlı Devletinde Cemalîler okulu: Cemal Halvetî ve Zenbilli Ali Cemalî Efendi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1, 2-25.
- Avçın, M. (2021). *İbrahim gülşenî'nin divanı metin-dil hususiyetleri-sözlük* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Bakıhanov, A.A. (1970) *Gülüstan-i İrem*. Elm.
- Bayram, A. (2018). *Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin Şifâü'l-Esrâr'ı Üzerinde Tarihî dil bilgisi çalışması* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Bertel'c, E. E. (1965). Sufizm i sufiyckaya literatura. İzbranniye Trudi.
- Cami, M. (2011). *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kudüs* (Sadeleştiren Akçiçek A.). Huzur.
- Clayer, N. (1994). *Mystiques, État et Société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours*. E. J. Brill.
- Curry, J. (2011). *The Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halveti Order 1350-1650*. Edinburgh University Press.

- Çakmak, M. (2000). *Cemâl-i Halvetî, hayatı, eserleri, tasavvufî düşüncesi ve Cemâliyye kolu* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Çakmak, M. (2015). *Anadolu’da Halvetîlik Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*. Huzur Ciltevi.
- El-Bakuvi, S.Y. (2013). *Şifa el-Esrar* (Haz: M. Rıhtım). Elm.
- El-Bakuvi, S.Y. (2014). *Risâleler, 1. c* (Haz: M. Rıhtım). Bilik.
- El-Bakuvi, S.Y. *Risâlet-u Esrari’l-Vudû*. Çorum İl Halk Kütüphanesi 2101 numaralı yazma, vr.17-24.
- El-Hakim, S. (2005). *İbnü’l Arabî sözlüğü*, Kabalıcı.
- El-Halvetî, C. *Esrârü’l-Vudû*. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O. E. 1683 numaralı yazma.
- El-Hulvi, M.C. (1993). *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye* (Haz.Tayşi M.S.). İFAN.
- Ellek, H. (2013). Şeriat-tarikat-hakikat-marifet dörtlüsünde şeriatın yeri ve önemi, *I.Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevi Sempozyumu bildiriler kitabı*, s.589-600.
- Elmas, N. (2021). *Cemâl Halvetî ve Risâle-i Sûfiyye adlı eseri*. Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü.
- Et-Tusi, S. (1960). *El-Lum’a* (neşreden: Abdülhalim Mahmut, Taha Abdülbaki Surur) Mısır, Darü’l-Kutubi’l-Hadise.
- Furkani, M. (2017).“Risâletü Esrârî’l-Vuzûi li-Cemâl Halvetî: Dirase ve Tahkik”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 4/7 (Haziran), 173-195.
- Gülşeni, İ. Divan. Ankara Dil,Tarih, Coğrafya fakültesi kütüphanesi, A421 numaralı yazma.
- Harîrîzâde. M. K. *Tibyânü vesâ’ili’l-hakâ’ik fi beyâni selâsili’t-ţarâ’ik* (yz.), Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 430, I c.
- Hısım, İ. (2022). *Cemal-i Halvetî'nin Hayatı*. Ark yayınları.
- Hucviri (1974). *Keşfü’l-Mahcub*. (Haz. İsad Abdülhadi Kandil), Mısır.
- İzeti, M. (2004). *Balkanlar’da tasavvuf*. Gelenek Yayıncılık.
- Kara, M. (1998). Gülşeniye ve Güldeste. *UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. VII, 41-58.
- Keskin, Y. Z. (2006). Fırat hadisi üzerine bir inceleme. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 4(1), 39-60.
- Kızılcık, A. (2006). *Divanu İbrahim Gülşeni*. Şam.
- Knysh, A. (2000). *Islamic Mysticism: A Short History, Themes in Islamic Studies*. Brill.
- Koç, M. (2005). *Bâleybelen Muhyî-i Gülşeni*. Klasik Yayınları.
- Koç, M. ve Tanrıverdi, E. (Haz.) (2014). *Muhyî-i Gülşeni, Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşeni*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Köçerli, F. (1925). *Azerbaycan Edebiyatı Materyalleri*. I cild, Bakü.
- Levent, M, G. (2020). Seyyid Yahyâ-Yi Şîrvânî ve eserleri üzerine bir değerlendirme. *Doğu Araştırmaları*, 1(21), 32-56.
- Levent, M. G. (2019). Seyyid Yahyâ-yi Şîrvânî ve Kıssâ-i Mansûr. *Doğu Araştırmaları*, Cilt 2, Sayı 20, 24-35.
- Macit, M. (2012). Osmanlı kültür ve sanatında İbrahim Gülşeni’nin işlevi. *Bilig* 60 (K1ş): 193-214.
- Mahmudbeyov, M. (1898). *Qafqazda Müridizm cereyanları*. Tiflis.
- Martin, B. G. (1972). “A Short History of the Khalwatî Order of Dervishes” in *Scholars, Saints and Sufis: Muslim Religious Institutions in the Middle East since 1500*, (Ed. Nikkie R. Keddie, Berkeley: University of California Press, pp.275–305.
- Mecdi, E. (1269)). *Terceme-i Şakaik*. Matbaa-i Amire.
- Memmedli, N. (2016). *Azerbaycan’dan Dünyaya Doğan Güneş: Seyid Yahya Şirvani ve Halvetilik*.
- Memmedov, Z. (1994). *Azerbaycan felsefesi tarihi*. Bakü.

- Memmedova Kurşun, İ. (2023). Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin Seyr u Sülûk Anlayışı. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 14-28.
- Muhyi, G. (2014). *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî* (haz: Koç M., Tanrıverdi E.).
- Musabeyli, A. (2000). *Şeyh İbrahim Gülşenî Berdei ve Türk "Divan"ı*, 1.c. Elm ve Tahsil.
- Musabeyli, A. (2012). *Harici ülkelerdeki Azerbaycan el yazmalarının toplu kataloğu*, 3. cilt.
- Musabeyli, A. (2018). *Elyazmalar Enstitüsündeki Türkdilli el yazmalarının toplu kataloğu*, 4. cilt.
- Musayeva, A.(1985) *Seyid Yehya Bakuvinin el yazmaları*. Elm ve Heyat.
- Mümtaz, S. *Seyid Yehya*. AMEA Elyazmalar Enstitüsü Fond 24/345.
- Nemet, M. (1992). *Azerbaycanda pîrler*. Bakü.
- Okcu, E. (2019). Seyyid Yahya Şîrvânî'nin Şifaü'l-Esrar eserinde benlik eğitimi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Önal, K, S. (2018). Cemâl Halvetî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi Esrâr-ı Garîbe. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (61), 45-58.
- Özenç, S. (2008). Şeyh Mehmed La'î Fenâyî'nin Şerh-i Manevî-i Şerîfi'nin transkripsiyonlu metni [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. SAÜSBE.
- Polat, M. (2018). Cemal Halvetî'nin 'Esrârü'l-Vudû' adlı risalesi bağlamında fıkıh-tasavvuf ilişkisi. *Dergiabant* 6/12 (Aralık), 479-497.
- Rıhtım, M. (2005). *Seyid Yahya Bakuvî ve Xelvetilik*. Qismet.
- Sarioğlu, L. A. (2014). XV. Yüzyıl Mutasavvıflarından Cemâl-İ Halvetî'nin mesnevîlerinde mesnevî. *Türkiyat Mecmuası*, 24(2), 213-233.
- Şahinalan, M. (1976). *Gülşenî divanı*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, III+417 s., L.T.
- Şener, A. (1988). Abdest. *DİA*, C 1, 68-70.
- Şimşek, N. (1976). *Gülşenî divanı (metin ve indeks)* (Mezuniyet tezi). Türkiyat Enstitüsü, T. № 1730.
- Takahashi, K. (2004). Al-Khalwatiyya in 19th-century Egyptian villages: two cases illustrating its socio-cultural activities. *Journal of Sophia Asian Studies*, vol. 22, pp. 31-45.
- Tayşi, M.S. (1993). *Cemâl-i Halvetî*. TDAV İslam Ansiklopedisi, 7.cilt, 302-303.
- Tek, A. (2009). *İbrâhîm Gülşenî'ye Ait Mânevî Adlı Eserin Lâ'î Mehmed Fenâî Tarafından Şerhi*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Terbiyet, M. (1987). *Danışmandan-i Azerbaycan*. Azerbaycan Devlet Neşriyatı.
- Trimingham, J.S. (1971). *The Sufi Orders in İslam*. Clarendon Press.
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı elektronik katalog (<https://portal.yek.gov.tr>)
- Ulu, M. (2022). *Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler IX/XV. Asır*. Ankara: Berikan.
- Ulu, M. (2023). Sûfi Kavramının Tanımı ve Sûfinin Özelliklerine Cemâl Halvetî'nin Risâle-i Sûfiyye Adlı Eseri Bağlamında Bir Bakış. *Diyanet İlmî Dergi*, 59/2.
- Vassaf, H. *Sefîne-i Evliya-ı Ebrar ve Şerh-i Esmâ-i Esrar*. Süleymaniye ktp. Yazma bağışlar, № 2306 – 2309. I – IV c
- Yazıcı, T. (1951). *Şeyh İbrahim Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı* (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Yazıcı, T. (1956), Fetih'ten sonra İstanbul'da ilk Halvetî şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi. *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 2, 87-113.
- Yazıcı, T. (1982). *Menâkıb-i İbrâhîm-i Gülşenî ve Şemlelizâde Ahmed Efendi Şîve-i Tarikat-i Gülşenîye*. TTK.
- Yılmaz, H. K. (2014). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar*. Ensar.

Extended Summary

The Khalwatiyya is a Turkish sufi tariqah that has the most branches among the Sufi orders, has spread over a wide geography. This tariqah, which was founded by Pîr Omar Khalwati in the Shemakhi district of Azerbaijan and later institutionalized by Yahya al-Shirvani, has also made significant contributions to Turkish literature, and the Sufi risalas written in verse and prose in the three languages of the classical East have brought the evolutionary experience of the sufis to the present day. Our article discusses a work from our literary-sufi heritage - the risala “Asrar al-Wudu”, which combines three great Khalwati sheikhs and talks about the inner meanings of ablution (wudu-bâtîni). This risala was first written by Seyyid Yahya in Persian prose under the name of “Ma la budda bâtmıyya”. It was known among Sufis as “Asrar al-Wuđû wa as-Salât” because of the esoteric aspects of ablution and prayer, and is listed under this name in today’s manuscript catalogues. Inspired by this work, Jamal el-Khalwati, the murid of Seyyid Yahya’s murid (Bahaeddin Erzincani) and the founder of the Jamâliyya branch of the Khalwatiyya, took up the subject in the aforementioned work in more detail and wrote an Arabic prose risala called “Asrar al-Wudu”. His contemporary, the murid of Seyyid Yahya’s murid (Dede Omar Rushani), the sheikh of the Gulshaniyya branch of the Egyptian branch of the Khalwatiyya, the poet İbrahim Gulshani, was also influenced by this work and explained the inner meanings of ablution and prayer in the first qasida of his Arabic Divan.

Sayyid Yahya’s risala “Asrar al-Wudu vas-Salat” begins with an explanation of why the work was written, after praising God and sending blessings upon the Prophet (PBUH). A Sufi asked the Sheikh, “What is pure water, wudu, and satr-i awrat?” The Sheikh answered these questions briefly, “To be useful to the sincere companions and beloved lovers, and to strengthen their faith and their call to increase their desire to be aware of the inner states and actions.” I tried to explain it in this way. The topics that Pîr explained are as follows: pure water, niyyah, wudu, satr-i awrat, waqt, makan, istiqbal-i qibla, qıyam, takbirat al-ihrâm, fatihat al-kitab, ruku, sajda, itidal, tashahhud, salam. As we see, he explains the conditions and pillars of ablution and the basic prayer, first from the jurisprudential point of view by saying, “This is how it is with the people of the zahir,” then he explains its meaning among the Sufis by saying, “This is how it is in the eyes of the people of faqr and bâtn.” Then he moves on to general advice, enumerates the differences between the knowledge of the batin and the knowledge of the zahir, classifies the sâlik s into three parts, invites his addressees to the path of faqr, and concludes the message with forgiveness and prayer at the end. In all the chapters, he attributes the Qur’an and the hadiths and the words of Hazrat Ali.

The summary of Jamal al-Khalwati’s risala is as follows: Similarly, begins with prayer and mentions two types of ablution: (wudu-zahiri) external and (wudu-bâtîni) internal. He notices that the former ablution is beneficial for all, while the latter requires the servant to sever his ties with non-existent things. He then points out that every body part washed during ablution must be purified in order to be purified from external impurity, and in the case of the poor to be free from all lusts of the soul, both bright and dark. He says that the four parts of the body that must be swallowed are in fact a sign of the purification of the four souls (Ammara, Lawama, Molhima, Mutmainna) and explains the relationship of these four parts (face, hands, feet, head) to the four souls of high artistic prowess (face - Ammara, hand - Lawama, head - Molhima, feet - Mutmainna). He also touches on the internal (bâtîni) properties of the water that washes each organ: Nafs-i ammara with the water of shavq, riyadhat; Nafs-i lawama with the water of love for God and riyadhat; Nafs-i mulhima with the water of ashq and riyadhat; Nafs-i mutmainna with the cazabat al-Allah. He explains this with metaphors. He then divides the risala into seven sections: spîritual purification, spîritual purification of the mouth, nose, face, hands, head, and feet. Finally, he completes the risala by talking about the spîritual benefits of dhikr “Astaghfirullah.”

As for Ibrahim Gulshanî, as we have mentioned, it is not an independent work, but in the first qasida of his Arabic divan, he touched upon and commented on the esoteric (bâtîni) meanings of ablution and prayer. The order of his subjects confirms once again that he was written under the influence of the aforementioned work of Seyyid Yahya. This work inspired Cemal al-Khalwati as a murshid, and as a form of instruction for his disciples, he examined the subject that Pîr-i sâni had begun to explain - the esoteric meanings of ablution more deeply, and wrote a complementary work, a guide. Gulshanî was inspired by this work as a poet, and he translated the information he had in prose into Arabic verse. We learn from sources that this Divan was written as a nazira to Ibnul Fariz’s “Qasida al-Taiyya”. The Qasida is written in the Sufi-lyrical mesnevi genre and does not have a specific plot. However, in most of it, the rituals of the Islamic religion and their esoteric meanings are mentioned in a certain order and it is possible to divide that part into subjects. The chapter on ablution is very close to the theme in Seyyid Yahya ash-Shirvani’s risala, and similarly begins with purification and clean water, and mentions the status of ablution in the eyes of the ehl-i ledun. Then the topics continue in this way: satr-i awrat, qibla, takbiret al-ihram, niyya, waqt, takbir-i iftutah, fatiha and prayer. After this, the other worships, fasting and hajj, are discussed one by one.

The article reveals common motifs with examples from these three works and touches on the style used by the authors.

